

GÖÇMEN TOPLULUKLARI OLARAK DİASPORALAR: KURAMSAL YAKLAŞIM

DIASPORAS AS IMMIGRANT COMMUNITIES: A THEORETICAL APPROACH

Kenan ÇAKABEY¹

Özet

Başlangıçta diasporalar, Musevilerde olduğu üzere, zorunlu göç sonucu olarak ortaya çıkan ve daha çok dini bir veçheye sahipken, modern dönemle birlikte çeşitlenmiş ve doğal olarak anlamı da değişmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen kitlesel göçler çeşitli diasporaların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zorunlu göçlerin yanı sıra çalışma, eğitim ve daha iyi bir yaşam kurma amacıyla insanlar gönüllü olarak göç etmeye başlamıştır. Bütün bu özellikler diasporaların daha farklı özellikler göstermesine yol açmaktadır.

Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi araştırma yönteminin kullanıldığı araştırmada diasporanın gelişen ve değişen bir alan olduğu hipotezi analiz edilmiştir. Araştırmanın başlangıç kısmında genel olarak diaspora terimine ve çağrışımlarına dair alanyazındaki bilgiler derlenmiştir. Çalışmanın gelişme bölümünde diasporanın kuramsal arkaplanı diaspora alanının önde gelen akademisyenlerinin çalışmaları ışığında analiz edilmiştir. Ayrıca diasporalar; klasik, melez, ulusötesi diasporalar olarak kategorize edilerek, kuramsal olarak araştırılmıştır. Araştırmanın sonuç kısmında ise diaspora ve göç arasındaki ilişkisi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diaspora, Göç, Kuramsal bakış

Abstract

Until modern times, diasporas, like the Jewish diaspora which was formed by forced migration, had a more religious aspect, with the modern period, it diversified and naturally changed its meaning. Especially the mass migrations that took place after the Second World War paved the way for the formation of various diasporas. Beyond forced migration, people started to migrate for voluntary purposes such as working, education or searching for a better life. All these features have led diasporas displaying different characteristics.

Document analysis one of the qualitative research method is used in the research, and the hypothesis that diaspora is a developing and changing field was analyzed. In the beginning of the research, information literature related to diaspora terminology and its connotations was compiled. In the development part of the study, the theoretical background of the diaspora was analyzed in the light of the studies of leading academics in diaspora field. Additionally, theoretical analysis categorizing diasporas as classical, mixed, transnational diasporas was researched. In the conclusion part of the research, the relationship between diaspora and migration is discussed.

Keywords: Diaspora, Migration, Theoretical Approach

---

¹ Göç Uzmanı, Göç İdaresi Başkanlığı, E-Mail: kenancimcik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9237-0898

Giriş

Diaspora toplulukları, günümüzde pek çok açıdan önemli rollere sahip olabilmektedir. Diasporalar, anavatana veya kökenvatana gerek maddi gerekse sosyal sermaye açısından katkıda bulunabilmektedir. Bunların yanı sıra, bulunduğu ülkede lobicilik faaliyeti yürütebilmekte, kendi ülkesine “entelektüel” açıdan katkı sağlayabilmektedir. Hatta diaspora topluluklarına oy hakkı verildiği takdirde, anavatandaki seçimleri değiştirebilecek kadar güçlü olabilmektedir. Günümüzde devletler ulusötesi alanda kendi diasporalarını oluşturma çabasına girişmişlerdir. Ancak diaspora toplulukları yalnızca anavatandaki siyaset için değil, ev sahibi ülkenin siyaseti için de önemli olup seçimlerin sonuçlarına bile etki edebilmektedirler. Küreselleşme süreciyle birlikte, diaspora topluluklarına ev sahipliği yapan ülkeler ile anavatanları arasında daha yakın bir ilişki ve etkileşim gözlenmektedir.

Dünyanın dört bir yanına dağılmış çok sayıda diaspora grubu veya topluluğu bulunmaktadır. Diaspora toplulukları boyut, görünürlük ve tanınma açısından farklılık gösterebileceğinden kesin bir sayı vermek zordur. Ayrıca göç, çatışma veya ekonomik fırsatlar gibi çeşitli faktörler nedeniyle zaman içinde yeni topluluklar ortaya çıkabilir. Diaspora topluluklarının sayısının artması ve çeşitlenmesinden kaynaklı olarak diaspora kavramının tanımını yapmak da zorlaşmıştır. Pek çok göçmen topluluk kendisini diaspora olarak tanımlamaktadır. Bu da diasporanın kapsamının genişlemesi sonucunu doğurmuştur. Başka bir ifadeyle diaspora her şeyi kapsar hale gelebilmekte, her şeyi kapsayan da aslında hiçbir şeyi kapsamama tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Yine de diaspora kavramının kuramsal çerçevesini William Safran gibi alanın önde gelen akademisyenler çizebilmiştir.

Türkiye’de diaspora deyince akla genellikle Yahudi ve Ermeni diasporası gelmektedir. Bu da “diaspora” sözcüğünün ülkemizdeki çağrışımının pek de olumlu olmadığı durumunu ortaya koymaktadır. Olumsuz çağrışımları bir kenara koyarak “diaspora”nın tarihsel seyrine odaklanıldığında, diaspora kavramı klasik anlamda Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar için kullanılmıştır (Brubaker, 2005, s. 2). Bu kavram, ilk olarak M. Ö. 586’daki Babil Sürgünü’nden sonra dünyaya dağılan Yahudileri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Yahudilerin kutsal kitabı Tanah, Filistin dışında yaşayan Yahudilerin kötü durumunu tasvir etmektedir (Romane, 2017, s. 261). Kavram etimolojik olarak yunanca *dia-* (-in üzerine) ve *sperien* (ekmek/tohumları

saçmak) kavramlarından türer. Diaspora, etimolojik kökeninden de anlaşılacağı üzere bir yerden, merkezden, “dağılma”ya işaret eder. Merkez, anavatana; gidilen yer ise ev sahibi (host) ülkeye tekabül etmektedir. Bu bağlamda diaspora esas olarak ev sahibi ülkede yaşayan diaspora topluluklarının anavatani ile olan ilişkilerini anlatır. Türk Dil Kurumu (TDK) da benzer bir tanımla diasporanın “herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer” ve “herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu, kopuntu” anlamına geldiğini belirtmiştir (Türk Dil Kurumu, 2022). Başlangıçta diasporalar, Yahudilerde olduğu üzere, zorunlu göç ile oluşan ve daha çok dini bir veçheye sahipken, modern dönemle birlikte çeşitlenmiş ve doğal olarak anlamı da değişmiştir. Kavram, dini bir topluluk olan “Yahudi”lere referansla kullanıldığından doğal olarak *dini* bir veçhesi vardır. Yahudiler dışında farklı diaspora topluluklarının ortaya çıkmasıyla, diaspora kavramının sekülerleşmesi yirminci yüzyılda gerçekleşecektir (Dufoix, 2013, s. 2). Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen kitlesel göçler çeşitli diasporaların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zorunlu göçlerin yanı sıra iş ve ticaret için de insanlar göç etmeye başlamıştır. Bütün bu özellikler diasporaların daha farklı özellikler göstermesine yol açmıştır.

Araştırma Yöntemi

Dünyada önemi, etkisi ve gücü artan diasporalar araştırmanın konusudur. Bu bağlamda; araştırma, diaspora topluluklarının kurumsal arka planını incelemek için tasarlanmıştır. Diasporanın gelişen ve değişen bir alan olduğu araştırmanın hipotezidir. Çalışmada, diaspora alanyazındaki kavramlar, kuramlar ve yaklaşımlar taranarak, derlenerek analiz edilmiş ve diaspora göç arasındaki ilişki betimlenmiştir. Bu bağlamda, araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi araştırma yöntemi kullanılmıştır. Diaspora hakkında yazılmış metinler ve bilimsel makaleler taranarak diasporanın kuramsal arka planı doküman analizi çerçevesinde analiz edilmiştir.

Diasporanın Kuramsal Arkaplanı

Diaspora literatüründeki fenomen isim William Safran (1991, s. 83), diaspora ve diaspora toplulukları ifadesini gurbetçi, sürgündekiler, politik mülteciler, oturma sahibi yabancılar, göçmenler, etnik ve ırka dayalı azınlıklar şeklinde tebarüz eden belirli kategorideki insanları tanımlamak için kullanmıştır. Bugün, diaspora kavramı ulusötesi veya yerinden edilmiş herhangi bir topluluğun sosyal, ekonomik, politik ağlarla bir coğrafyadan başka coğrafyalara yayılmasını ifade etmek için de sıklıkla kullanılmaktadır (Vertovec, 1997, s. 2). Diaspora en

genel anlamıyla kimi sebeplerle anavatanlarından ayrılmak zorunda kalmış insanları tanımlamaktadır (Arslan, 2013, s. 61).

Diaspora ile ilgili yaptığı çalışmalarla adından söz ettiren William Safran, 1991 (s. 83) yılında kavramın tanımı ve kapsamıyla ilgili şu maddeleri sayar:

- Grup üyelerinin birden fazla ülkeye dağılmış olması,
- Geçmişe ve anavatana dair bir bellek ve mitler bütünü oluşturmaları,
- İkamet ettikleri ülkelere yeteri kadar uyum sağlamamaları,
- Zamanı gelince anavatana dönüş hayali içinde yaşamaları,
- Anavatanın gelişmesi için çaba sarf etmeleri ve çıkarlarını gözetmeleri,
- Grup bilinci ve dayanışması içinde olmaları

Safran'ın diaspora ile ilgili belirttiği bu maddelerin belli kısımları kabul görmekle birlikte bazı maddeler tartışılmalıdır. Robin Cohen ve başka akademisyenlerin eleştirilerini dikkate alan Safran diaspora tanımında düzenleyici değişikliğe gitmiştir (Cohen, 2008, s. 6). Safran'ın ilk diaspora tanımı, daha çok Yahudi diasporası üzerinden yapılmış, değişen ve gelişen koşullarda diasporanın da değiştiği gerçeğini hesaba katmamıştır. Ayrıca her diasporanın anavatana dönme isteği içinde olduğu kesin olarak söylenemez. Diasporada yaşayanların esas vatanlarına özlem duymaları, anavatanları için faaliyet yapmaları onların anavatanlarına dönecekleri sonucunu doğurmaz. Aslında esas mesele yurda bir gün geri dönme düşüncesinden ziyade vatan için bir şeyler yapma duygusudur. Nitekim eleştiriler doğrultusunda Safran da diaspora tanımını şu şekilde geliştirmiştir (Safran, 2005, s. 37). Diasporalar:

- Ortak bir anavatan ve ortak bir tarihi mirasa sahip çıkarlar.
- Anavatandan gelen kültürel ve/veya dini değerlere sahip çıkma ve yaşadıkları ülkelerde bir azınlık grubu olarak bu değerleri yaşatırlar. Ev sahibi ülkelerle ilişkileri kolay değildir ve ev sahiplerinin kendilerini kabul etmeyeceklerine inanırlar.
- Anavatanı ideal vatan olarak görürler, koşulların uygun olması durumunda bir gün anavatana dönecekleri inancını taşırlar. Anavatanlarının bağımsız, güvenli ve varlıklı olmasını dilerler.
- Anavatana aidiyetlerini örgütsel mekanizmalara yansıtırlar. Ayrı bir topluluk olarak hayatta kalmak istemelerine rağmen ev sahibi ülkelerin koşullarına ve deneyimlerine uyum sağlarlar.

Bu tanımı Safran'ın ikinci diaspora tanımı olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Safran'ın güncellediği yeni tanıma benzer şekilde Robin Cohen de kendi tanımını ortaya koymuş ayrıca

diaspora topluluklarını kategorize etmiştir. Gerçek anavatanından travmatik, iş, ticaret, emperyal nedenlerle ayrılma, anavatan hakkında kollektif hafıza veya efsaneler, hayali veya gerçek ata yurdun idealize edilmesi, anavatanla seyahatlerle temas kurulması, devam eden güçlü soydaşlık bilinci, ev sahibi toplumla sorunlu iletişim, diğer ülkelerdeki soydaşlarla duygudaşlık, ev sahibi ülkede hoşgörü içinde iyi bir yaşam umudu; Cohen'in diaspora özellikleri olarak sıraladığı maddelerdir (Cohen, 2008, s. 17). Görüldüğü üzere, diaspora alanyazının en çok alıntılanan iki akademisyeni Safran ve Cohen arasında, diaspora tanımı açısından, gerçekte tek farklılık anavatana geri dönme umudunu diasporanın özelliği olarak kabul edip etmemektir. Bu kadar uzun tanımlarla ve özelliklerle diasporayı tanımlamak yerine daha basit şekilde diaspora tanımlanabilir. Anavatanla aidiyet ve duygudaşlık içinde olan göçmenlerin oluşturduğu gruplara diaspora denir. Gerçek şu ki, diaspora sürekli değişen ve gelişen bir fenomendir. Özellikle sermayenin, emeğin, bilginin ulusötesi boyut kazanmasıyla birlikte diasporalar çeşitlenmiştir. Buna bağlı olarak Cohen de *Küresel Diaspora: Başlangıç* (Global Diaspora: An Introduction) adlı kitabında mazlum, emek, emperyal, ticaret diasporası ve yurtsuzlar (deterritorialized) diasporası olmak üzere beş farklı diaspora türünden bahsetmektedir (Cohen, 2008, s. 18).

Cohen'in belirttiği farklı diaspora türlerinden de anlaşılacağı üzere diasporalar homojen olmayıp heterojen özelliklere sahiptir. Ancak bu durum onların "kollektif hafıza" oluşturmalarına engel teşkil etmez. Kollektif hafıza için anavatana bağlı olmak gerekmektedir. Bu durum aynı zamanda, diasporanın diğer göçmen topluluklarından ayrıldığı bir özelliktir. Diaspora toplulukları, anavatana aidiyet duygusu taşır. Bu durum, "diaspora bilinci" şeklinde de tanımlanabilir. Diaspora bilinci, ayrıca yaşanan ülkede "asimilasyona" karşı koruma işlevi de görür.

Diaspora tanımı başlığında ayrıntılı olarak belirtilen diaspora kavramını Safran tanımlarken altı temel özelliğe vurgu yaparken, Clifford ise altı temel özellik yerine sürekli yer değiştirme, çile, adaptasyon veya direnme gibi paylaşılan duygusal durumlara dikkat etmiştir (Clifford, 1994, s. 306). Dolayısıyla toplumsal bir grubun yer değiştirmesi ve sonrasında devam eden veya biten sıkıntılarla karşılaşması, bulunduğu coğrafyayı tam anlamıyla vatan olarak benimseyememesi diaspora olarak adlandırılması için yeterli olacaktır.

Anavatanı ev olarak görürsek, evden uzakta kaldığımız ya da dışarıda olduğumuz ama içeriği özlediğimiz anlar olur, eve geri dönemezsek bile o özlem hiç bitmez bir duyguya dönüşür. İşte diasporanın tarihi o duyguyla beraber başlar. Kısaca eve dair özlemi yaşayan ilk topluluklar diasporanın başlangıç tarihini, bir bakıma gizli tarihini kendi içinde taşır. Dolayısıyla

anavatanından uzakta kalmış toplulukların kolektif kimlik bilinci diasporanın tarihini ifade etmektedir.

Tarihi bağlamda dünyada diaspora denilince akla Yahudiler, Ermeniler, Afrikalılar gelmektedir. Romanlar, Yahudilerin durumuna benzeyen şekilde, dağınık halde yaşayan kadim topluluklar arasında yer almakla birlikte, Yahudi diasporası kadar örgütlü bir güce ulaşamamıştır. Diasporasının gücüyle devletleşen Yahudiler, tarihte tek örnektir.

Diasporanın klasik kullanımı daha çok Yahudilerin tecrübelerinin akademik çalışma konusu olması anlamına gelmektedir. Afrikalılar, Ermeniler, İrlandalıların dağılmasıyla (dispersion) birlikte diasporanın klasik kavramı genişlemiştir. Yahudilerin yaşadığı katalistik olay, Yahudilerin topluluk olarak travma geçirmesine, zorbalığın neden olduğu tarihsel mağdurluk olarak anlamlandırmasına neden olmuştur, genel konsensüs olmamakla birlikte Filistinliler de bu kategoride değerlendirilmektedir (Cohen, 2008, s. 1).

Özellikle ilkin Babiller sonra da Romalılar tarafından yurtlarından sürülen Yahudiler gittikleri her yere dini, milli, vatani belirlemeleri ile özelliklerini beraberinde taşımışlardır (Duralı, 2010, s. 32). Duralı'nın vatani belirlemeler ifadesi, Yahudilerin vatan kimliklerini gittikleri coğrafyalarda unutmadıkları anlamında yorumlanabilir.

Klasik diaspora, içinde bir travmanın bulunduğu zorunlu bir göçün sonucu olduğu, içine yerleşilen toplumla aralarında keskin kültürel bir sınırın çizildiği ve sürekli idealize edilen anavatana geri dönüş miti gibi dinamikleri içeren bir modeli tanımlar ve klasik diaspora toplulukları tekil ve homojen olarak değerlendirilir (Dedeic-Kırbaç, 2012, s. 47). Klasik diaspora diasporayı oluşturan ilk toplulukların tarihi seyir içinde yorumlandığında, etkisinin yirminci yüzyıla kadar sürdüğü değerlendirilmektedir.

Geleneksel diasporalar köklerine, arkada bıraktıkları ülkeye ve geçmişe özlemle bakan zorunlu göç mağdurlarını ve onların soyundan gelenlerini ifade ederken; modern diasporalar geldikleri ülkeyi kendilerine vatan edinen ve geri dönüş mitinden uzaklaşmış toplumsal gruplar olarak tanımlamaktadır (Taşdemir, 2016, s. 52). Bu bağlamda modern diasporaların yirminci yüzyıl sonrasındaki diasporaları kapsadığı şeklinde bir çıkarımda bulunmak mümkündür.

Travmatik bir olay sonrasında farklı ülkelere dağılan Çerkesler, Ahıska Türkleri, Tatarlar, Irak ve İran'dan göçmek zorunda kalan Mandeianlar da klasik diaspora tanımına uymaktadır. Bu topluluklar klasik diaspora arasında sayılmamakla birlikte yeni bir analizle mazlum diasporalar

arasında yer almaları mümkün olabilecektir. Klasik diasporalar homojen bir görüntü arz ederken, modern diasporalar ise mütenakıs şekilde tezahür etmektedir. Bu nedenle modern diasporaları tanımlarken birçok özellik göz önünde bulundurulmalıdır. Modern diasporalar çoğulcu, çok kimlikli, çok dilli, çok kültürlü, siyasal özellikler göstermektedirler. Bu durum diasporaların sınıflandırılmasını güçleştirmektedir.

Önceleri “tözcü” (essentialist) bir yaklaşımla anavatanlarından trajik bir biçimde sürülmüş, içe dönük, homojen toplulukları tanımlamak için kullanılan diaspora terimi, bugün küreselleşmeye bağlı olarak özellikle 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başlarında mülteciler, göçmenler, sürgünde yaşayanlar, hatta azınlıklar için bile kullanılmaya başlanmıştır (Dedeic-Kırbaç, 2012, s. 35). Kronolojik açıdan diasporayı klasik ve modern diasporalar olarak kategorileştirmek mümkünken yukarıda da anlatıldığı gibi sosyolojik açıdan diaspora devamlılık arz eden dönüşüm ve oluşum (formasyon) durumudur (Cohen, 2008, s. 141). Bu nedenle diasporayı göç ve kimlikten arındırmak, tek boyutlu olarak tanımlamak, eksik ve yetersiz olacaktır.

Cohen’in katkılarıyla büyük dönüşüm yaşayan diaspora kavramına farklı düşünürler de katkılarını sürdürmüştür. Onlardan biri olan Bruneau günümüz diasporik toplulukların özelliklerini şöyle açıklamıştır. Çağdaş diaspora grupları afet, felaket, kıtlık, vb. sebeplerle ana vatanı dışındaki yer ve bölgelerde yaşayan; daha önceden giden göçmenleri izleyerek hedef ülke seçimi gerçekleştiren; gidilen ülkede asimile olmadan entegre edilen ve güçlü bir kimlik bilincine sahip olan; dağınık halde bulunmalarına rağmen hem kendi içlerinde hem de anavatan toplumuyla ağırlıklı olarak iletişimleri koruyan ve geliştiren; nesilden nesile kimliklerini aktaran; kültürel, politik, dini, mesleki dernek ve benzeri yapılarıyla hem gittikleri ülkeden hem de anavatanlarından özerk bir sosyal oluşum olma eğiliminde olan topluluklardır (Bruneau, 2010, s. 36-37). Görüldüğü gibi artık travmatik olmadan da herhangi bir sebeple anavatanını terk eden, geri dönüş miti yaratmadan anavatanıyla bağlarını koruyup iletişim halinde kalan ve kolektif bir bilinç oluşturan grupları diaspora olarak nitelendirmek mümkün olmuştur. Bu doğrultuda Reis de (2004, s. 46) modern diasporaların sadece herhangi bir kriz veya travma ile oluşmak zorunda olmadığını, küreselleşme ile yaygınlaşan iş ve eğitim fırsatları da modern diasporaların oluşumuna etki edebileceğini veya sebep olabileceğini söylemektedir.

Modern yaklaşımlar ise herhangi bir diasporanın baskın veya merkezi rol oynadığı bir düzlemde yapılan incelemeye karşı çıkmaktadırlar (Hopyar vd, 2022, s. 50). Yani kavram bir zamanlar Yahudi, Yunan ve Ermenilerin yayılmış halini tanımlarken artık göçmen, mülteci, misafir işçi, sürgün topluluğu, denizaşırı topluluk, etnik topluluk gibi kavramları içeren daha geniş bir anlamsal alana sahiptir (Tölölyan, 2012, s. 4). Diaspora kavramı küreselleşmenin alanının

genişlemesi ve ulus devletın zayıflamasıyla her türlü göç ve dağılma neticesinde ortaya çıkan olgularla ilgili hale gelmiştir (Hopyar vd, 2022, s. 50). Günümüzde baskın ulusal kimliği olmayan, belirli devletlerin politikalarıyla kontrol edilemeyen, kurallarla kısıtlanamayan diaspora toplulukları ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme ve devamındaki dinamikler neticesinde diaspora ulus aşırı alanda varlık göstermeye başlamış ve hatta ağlar kurarak varlığını sağlamlaştırmıştır (Hopyar vd, 2022, s. 50). Bu özellikleri nedeniyle bu tür diasporalar melez veya ulusötesi diasporalar olarak adlandırılabilir. Diasporaların ulusötesi (ulusaşırı) topluluklar olabilmesi için diasporik topluluk üyelerinin göç alan ülkeyle sosyal ve sembolik bağlara sahip olması gerekmektedir (Faist, 2003, s. 282). Bununla diasporanın kurduğu sembolik ve ulus aşırı ağların sadece kaynak ülke ile bağlantısının olmasının yeterli olmadığı, her iki ülkenin toplumsal düzeyinde hissedilir ve görülebilir bağlara sahip olması ifade edilmektedir.

Klasik Diasporalar

Klasik diaspora tanımı ve özellikleri daha önceki başlıkların içeriğinde yer almakla beraber tek başlık altında geniş açıyla bahsetmek mümkün olacaktır. Klasik diasporaları oluşturan nedenlerin en temel özelliği insanların göç etmek zorunda kalması veya yaşadıkları bölgeden zorla çıkarılmış olmasıdır.

Anavatanda yaşanan travmatik bir olaydan sonra iki veya ikiden fazla ülkeye dağılanlar, klasik başka bir ifadeyle mazlum diasporayı oluşturmaktadır. Göç araştırmacıları çoğunlukla hareket motivasyonuna yol açan gönüllülük ve zorunluluk elementlerini birbirinden ayırmakta ciddi şekilde zorlanmaktadırlar. Ancak travmanın kolektif etkilediği bir grubu konuştuğumuzda; zalimliğin, ölçünün, yoğunluğun karakterize ettiği bazı sınıfsal olayları dışarıda bıraksak bile grubun açık bir şekilde göçe veya terk etmeye zorlanması muhtemeldir (Cohen, 2008, s. 2)

Bu açıdan bakıldığında, 19. yüzyılın son çeyreğinde Rus saldırılarına maruz kalan Çerkeslerin yer değiştirmesi bir tür zorunlu göçtür veya diğer bir deyişle “sürgündür” ve bu nedenle Çerkes diasporası daha çok geleneksel diaspora özellikleri taşır (Kaya, 2011, s. 26).

Cohen, klasik diaspora kavramının sadece Yahudi diasporası için kullanıldığını ancak Yahudiler, Ermeniler, Afrikalılar, İrlandalılar ve Filistinliler’in mazlum diaspora kapsamında olması gerektiğini yazmıştır (Cohen, 2008, s. 1-18). Görüldüğü üzere Yahudiler hem klasik hem de mazlum diaspora içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle klasik diaspora ile mazlum

diaspora arasında ayırım yapmak güçleşmektedir. Sonuç olarak klasik ile mazlum diaspora kavramlarının birbirinin yerine geçen kavramlar olduğu düşünülebilir. Robin Cohen, travmatik olaylar yaşamış diasporaları mazlum diaspora olarak tanımlamasına karşın Çerkesleri, Kırım ve Ahıska Türkleri'ni bu sınıflamaya dahil etmemiştir. Türkiye'de bilinen bir diaspora olan Çerkeslerin küresel diaspora alanyazınında yer almaması diasporanın bilimsel özelliğinin olduğu kadar etkililik ve tanınırlık özelliğinin de olduğunu göstermektedir. Etkili ve tanınır olmayan diasporalar bilimsel araştırmalarda daha az yer bulmaktadır.

Klasik diasporalar gönüllü göçler sonucu oluşmadıklarından anavatanla daha sıkı bağlar içinde olmuşlardır. Anavatan, sınırları olan topraklardan oluştuğu gibi coğrafi bölgeleri ifade eden veya hayali vatan anlamına da gelmektedir. Filistin, Yahudi, Ermeni, Afrika diasporası bilinen en önemli klasik diasporalar arasında sayılabilir. Bu diasporaların önemli özelliği buldukları topraklardan sürülmeleridir.

İstanbul'un Türkler tarafından 1453 yılında ele geçirilmesinden önce, tarihi (klasik) diaspora olarak adlandırılan Yunan diasporası Kostantiniyye'nin düşmesinin ardından birçok Avrupa ülkesine göçen Rumlar modern Yunan diasporasını ortaya çıkarmıştır (Constantinides, 2015, s. 15). Diaspora toplulukları, bağımsızlık mücadelesine ilham veren Yunan milliyetçi ideolojisinin yaratılmasında etkili olmuştur (Diamanti-Karanou, 2015, s. 51). Yunan vatanseverliğini geliştirmeyi amaçlayan ve reformdan geçirilmiş ve modernize edilmiş bir Yunan devleti öngören önemli bir devrimci belge, Venedik'te 1806'da basılan Elliniki Nomarşia idi (Constantinides, 2015, s. 15). Bağımsız Yunanistan'ın ilk valisinin Rus İmparatorluğu'nun dışişleri bakanlığını yapmış Yannis Kapodistrias adlı bir Rum'un olması bu bakımdan tesadüf değildir. Yunan diasporasının bağımsız devlet arzusu Ermeni diasporasının Osmanlı topraklarında bağımsız devlet kurma arzusu ile paralellik göstermiştir. Ermeni diasporasının yurtdışında kurduğu Hınçak ve Taşnak cemiyetleri Ermeni bağımsızlığı için mücadele etmiştir. Bu bakımdan Yahudi diasporası -tarihi seyir içerisinde Yunan ve Ermeni diasporası buna dâhil edilebilir- ülkeleşmiş diasporalar arasında sayılabilir. Yunanistan'ı kuran Rumlar ile Ermenistan'ı kuran Ermenilerin buldukları coğrafyada nüfusları daha yaygınken, İsrail'i kuran Yahudilerin, 1947 öncesinde Filistin topraklarındaki yaygınlığı daha seyrekti. Filistin diasporasının ortaya çıkmasının bir nedeni dışarıdan gelen Yahudilerin bağımsız devlet kurarak, Filistin topraklarında egemenliği ele geçirmesidir. Bir diaspora devlete dönüşürken, aynı zamanda kendi diasporasını da türetir (Hıdıroğlu, 2011, s. 17).

Klasik diaspora cemaatleri (toplulukları) genellikle kendilerinden etno-kültürel ve dinsel açıdan farklı olan “öteki” ile karışmamaya özen gösterirler (Kaya, 2011, s. 25). Klasik diasporalar çoğunlukla tek kimlikli diapora örneği oluştururken, kıta diasporası örneği olan Afrikalılar ise bu bağlamda bir istisnadır. Çoğunlukla homojen olan klasik diasporayı inceledikten sonra melez diasporalardan sonraki kısımda bahsedilecektir. Melez diaspora ifadesi klasik diasporalar dışında kalan bütün diasporaları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu anlamda melez diaspora başka bir deyişle karma diaspora konusu sonraki başlıkta tartışılacaktır.

Melez Diasporalar

Diasporaları sınırlandırmak, tek bir olguya göre tanımlamak tarihsel olguları göz önünde bulundurduğumuz zaman zorlaşmaktadır. Diasporayı öne çıkaran birden fazla özellik ve grubun farklı yapıları sahip olması söz konusu olduğunda, karma diğer bir ifadeyle melez bir yapı ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme sürecinin, diaspora kavramı açısından, diaspora toplumları açısından, ev sahibi devlet açısından ve akraba devlet açısından farklı ve önemli etkileri melez diasporalarının oluşmasını hızlandırmaktadır. Klasik diasporaların temel özelliği olan travma ve geri dönüş miti yerini melez diasporalarda daha çok kültürel ve folklorik özelliklere bırakmaktadır. Bu anlamda melez diasporalarda kültürel ve folklorik özellikler baskındır. Bazı diasporaların bu özellikler dışındaki kendine has özellikleri de diasporalara melez karakter vermektedir. Latin ve Lübnan diasporaları melez diasporalar açısından örnek olarak gösterilebilir. Lübnan dışındaki ticari faaliyetlerinin ön planda olması Lübnan diasporasının belirgin özelliğini göstermektedir. Bu kendine has özellik Lübnan diasporasını diğer diasporalardan ayırmaktadır. Bu bakımdan melez diasporalar gönüllü göçlerle oluşmuş ve kendine has özelliklere sahip olduklarından zorunlu göçlerle ortaya çıkan klasik diasporalardan ayrılmaktadır.

Melez diasporaların oluşmasının temel dinamiği gönüllü göçlerle meydana gelmesidir. Melez diasporaları tanımlarken, göçülen menşe ülkeler içinde göçe neden olan itici faktörlerin çeşitli olmasını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ekonomik koşullar, istikrarsızlık, çatışmalar, siyasi bunalım, açlık vb. itici faktörler arasında sayılmaktadır. Bu faktörlerin göçe neden olduğu bilinirken, yine de insanların savaş ortamı ve tehcir dışında kalan sebeplerle göç etmesi nedeniyle gönüllü göçmen olması sonrasında, göçmen topluluklarının oluşması melez diasporaların meydana gelmesinin ana nedenlerindedir. Klasik diasporalarda olduğu gibi melez diasporalarda göç bir anda olmamıştır, dolayısıyla diaspora hafızası belirli bir ana ve olaya ait değildir. Melez diasporalar zamana yayılan süreç dâhilinde ve birikimli bir

yoğunlaşma oluşmuştur. Melez diasporalar tek etnik gruptan da oluşabilir, birden fazla etnik grubu da kendisi içinde barındırabilir. Bu nedenle Afrika diasporasının melez veya klasik diaspora olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı konusunda farklı değerlendirmeler ve empirik yaklaşımlar geliştirilebilir. Afrikalıların hafızasında kölelik gibi travmatik bir olayın yer alması, zorunlu göçe maruz kalmaları dolayısıyla Afrikalılar klasik diaspora tanımına uymaktadır. Ancak diaspora oluşumunun zamana yayılan bir olay olması ve kendine has kültürel özelliklere sahip olmalarından dolayı Afrikalılar melez diaspora olarak da adlandırılabilir. Amerika'ya göç etmiş olan farklı etnik kökene sahip göçmen topluluklarının başka bir deyişle diasporaların Amerika Birleşik Devletleri'ni kurduğu, bu bağlamda Amerika'nın melez diaspora toplumlarından oluştuğu farklı bir okuma analizi ile dillendirilebilir. Latin Amerika'daki pek çok ülkenin çoğunlukla İspanyolların, kısmen Portekizlilerin ve diğer Avrupa ülkelerinden göç etmiş melez göçmen topluluklarının oluşturduğu ülkeler olduğu tarihi bir gerçektir.

Ulusötesi Diasporalar

Ulusötesi diasporalar, melez diasporalar gibi gönüllü göçmen topluluklarının oluşturduğu diasporalar olmakla birlikte, diasporayı oluşturan özellikler gelişen ve değişen bir yapı göstermektedir. Melez ve klasik diasporaları oluşturan göçmen toplulukları tek yönlü hareket halindeyken; bunun aksine ulusötesi diaspora topluluklarının oluşmasını sağlayan göçmenlerin göç ettikleri ülkelere, geldikleri bölgelere veya farklı ülkelere de göç söz konusudur. Bu tür göçmen topluluklarının ülkeler arasında yer değiştirmesi ve çok yönlü hareket halinde olması ulusötesi diaspora topluluklarının temel özelliğidir. Bu çerçevede ulusötesi diasporalar, uluslaşma ya da devletleşme sürecini tamamlamamış daha çok göçmen topluluğu özelliği gösteren toplulukları betimlemek için kullanılabilir. Bugün İsrail'de yaşayan 700 bin Filistinli ulusötesi diasporanın en bariz örneğidir. Toprakları İsrail ve Ürdün'ün işgaline uğramış Filistinliler için yaşadıkları ülkeye tam olarak ait olamamak, askıda bir yaşam sürdürmek zorunda kalmak ulusötesi bir deneyimi göstermektedir. Anavatanlarının bir anda işgal edilerek İsrail devletinin kurulmuş olması Filistinliler'ce felaket günü anlamında en nakba olarak adlandırılmıştır. Bates'in (2009, s. 335) Kültürel Antropoloji kitabında anlatılan örnek olayda İsrail'de yaşayan Filistinli Ebu Ahmed: "En Nakba'yı ve arkasından gelen askeri dönemi yaşayan herkes, kesin olarak bir şey öğrendi: İsrail'de yaşayan Araplar olarak korkmakta haklıyız" demektedir. Ebu Ahmed'in doğduğu topraklarda azınlık konumuna düşmesi, diasporanın klasik tanımıyla örtüşmediğinden durumu ulusötesi diaspora terimiyle açıklamak daha gerçekçidir. Başka bir deyişle Filistin topraklarında yaşayan Yahudiler devletleşmiş

diaspora, Filistinli Araplar ise devletsiz diasporadır. Başlangıçta devletsiz olan Yahudi yerleşimcilerin Filistin'e yerleşmeleri ve İsrail devletini kurmalarıyla, Yahudiler, bir anlamda devletleşmiş diaspora konumuna ulaşmıştır. Yahudi diasporası, Filistin topraklarında devletleşerek diasporanın devlet özlemine sona erdirmiş ancak Filistinlileri vatansız ve devletsiz bırakarak Filistin diasporasının doğmasına neden olmuştur. Bu durum İsrail devleti toprakları dışında kalan Filistinlileri klasik, Cohen'in tanımıyla mazlum diasporaya, İsrail içinde kalan Filistinli Arapları ise ulusötesi diasporaya dönüştürmüştür. Bu bağlamda Filistinliler, İsrail devletinin kurulmasından sonra iki yönlü diaspora topluluğu meydana getirmiştir.

Uluslararası göçmenler, menşe ülke (göç edilen ülke) ve misafir ülkeleri birbirine bağlayan ilişkiler ve uygulamalar üretir ve çoğaltırlar ayrıca birden fazla yere veya ulus-devlete atıfta bulunan bireysel ve kolektif kimlikler geliştirirler (Gustafson, 2004, s. 66). Diaspora artık semantik anlamından daha geniş anlamda göçmenler, gurbetçiler, mülteciler, misafir işçiler, sürgündekiler, deniz aşırı topluluklar ve etnik grupları tanımlamak anlamında da kullanıldığından ulusötesi kavramdır (Tölölyan, 1991, s. 4). Diaspora toplulukları ile göçmen toplulukları arasındaki ayrım belirgin değildir, geçirgen bir yapı söz konusudur. Gerek diaspora toplulukları gerekse de göçmen topluluklar, ulusötesi topluluklar olarak adlandırılabilir. Ancak ulusötesi diaspora kavramı, diasporaların anavatanlarıyla olan esnek bağımlı betimlemek için kullanılmaktadır.

Diasporaya yönelik farklı yaklaşımları ele aldıktan sonra, diaspora ve göç ilişkisini değerlendirmek, bu araştırma için anlamlı olacaktır ve konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır. Göç, yerinden edilmişliğin, gönüllü veya zorunlu yer değiştirmenin adıdır ve göç olmadan diasporadan da söz edilemeyecektir. Bu nedenle göç ve diaspora ilişkisini ele almadan tek başına diasporayı ele almak konuyu eksik anlatmak anlamına gelecektir.

Diaspora ve Göç İlişkisi

Dünya'da insanlar savaş, siyasi ve sosyal baskılar, şiddet eylemleri, yoksulluk, eğitim ve iş bulmak gibi çeşitli nedenlerle ülke içinde ve ülkeler arasında yer değiştirmektedir. Bu da insanların farklı kültürlerle karşılaşmasına, kendi kültürünü farklı coğrafyalara taşımasını sağlamaktadır. İnsanların yer değiştirerek göçmen olması, göç ettikleri toplum ve göçmenler açısından kültürel değişimleri beraberinde getirmektedir. Kültürel değişimler ve yeni deneyimler göçmenlerde kültürleşme, melezleşme (creolization) ve diaspora dediğimiz

durumları meydana getirmektedir. Kültürleşme, iki kültür arasında başarılı bir şekilde yaşamayı ifade etmektedir. Bunun yanında, kültürleşme iki veya daha fazla grup ve bunların üyeleriyle temas sonucu oluşan kültürel ve psikolojik değişimi de ifade etmektedir (Berry, 2005, s. 698).

Diaspora ve azınlıklar çoğunlukla göçmenlerin oluşturdukları grupları tanımlamak için kullanılmaktadır. Azınlıklar ve diaspora arasındaki fark yer değiştirme üzerinden belirginleşmektedir. Azınlık olarak adlandırılan toplulukların genellikle buldukları yerde önceden beri yaşadıkları kabul edilmekteyken, diaspora ise oraya sonradan göçenleri tanımlamaktadır. Bu anlamda diaspora toplulukları da “sonradan yerleşmiş azınlık” olarak da tanımlanabilecektir. Ancak azınlık ve diaspora kelimeleri birebir aynı anlamda kullanılmamaktadır. Diasporalar başka yerden göç etmiş azınlıklar olarak görülse bile, göç edenlerin yaşadıkları eşsiz deneyim onları yerel azınlıklardan farklılaştırmaktadır. Bu çerçevede başka bir ülkeye veya bölgeye göç etmek diaspora başlangıcının yanı sıra göç edenler ve kabul eden toplumlar açısından yeni bir deneyim anlamına gelmektedir.

Göç eden topluluklar, kendi özgün kültürlerini ve kimliklerini yanlarında taşıyor ve yerleştikleri topluma bu unsurları aktarır. Bu etkileşim, diaspora olarak adlandırılan bir fenomeni oluşturur. Diaspora topluluğunun, yerleştikleri yeni toplum üzerinde etkiler yaratırken aynı zamanda yerel toplumun da göç edenler tarafından etkilenmesini içerir. Bu etkileşim süreci, dil, gelenekler, sanat, müzik, yemek kültürü ve diğer kültürel unsurlar aracılığıyla gerçekleşebilir. Diaspora toplulukları, kendi kimliklerini korurken, yerleştikleri topluma da katkıda bulunabilirler. Bu süreçte, diaspora toplulukları hem yeni topluma uyum sağlar hem de kendi kültürel özelliklerini korur ve yaygınlaştırır. Söylenmesi gereken ve pratikte bilinen gerçek şu ki, göç olmadan diasporanın oluşması mümkün değildir. Ülke içinde gönüllü olarak yer değiştirenlerin veya zorunlu nedenlerle “yerinden edilmişler”in yaşamaya başladıkları bölgelerde toplumsal gruplar meydana geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla ülkeler arasında veya ülke içinde yer değiştirmeler sonucunda toplumsal, kültürel, sosyal bir takım değişimler ortaya çıkmaktadır. Bu değişimlerin ortaya çıkardığı gruplar farklı tanımlarla adlandırılmaktadır. Ancak ülke dışındaki grupların çoğunlukla diaspora, ulusötesi topluluklar, göçmenler, mülteciler olarak adlandırıldığı literatür araştırmasında görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Son yılların fenomen konusu diasporanın tanımı, kapsamı, diasporaların sınıflandırılması konusunda makale alana farklı bir bakış açısıyla katkı sağlamaya çalışmıştır. Diaspora “gelişen

ve değişen bir alandır” hipotezi derlenen ve analiz edilen veriler bağlamında ortaya konulmuştur. Bu anlamda diasporaların klasik, melez, ulusötesi diasporalar olarak adlandırılabilceği hipotezi ortaya atılmıştır. Alanyazının önemli isimlerinin karmaşık, uzun diaspora tanımlarına ve diasporanın boyutunu büyüterek anlaşılmasını zorlaştırmalarına alternatif bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır. Diasporanın basit ve anlaşılır olması bilimin amacı değildir, ancak bilimsel çalışmaların uygulanabilirliğinin artırılması bilimi daha değerli kılacaktır. Sosyal bilimler alanındaki bilimsel çalışmaların bütünüyle bilimsel olmadığı, araştırmacının kimliğinin, deneyimlerinin, kültürel özelliklerinin, siyasi tercihlerinin de bilimsel çalışmaları etkileyebileceği hususu göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin Robin Cohen’in emperyal diasporayı bir diaspora çeşidi olarak sınıflandırmasının bilimsel olup olmadığı tartışma konusudur. Başka ülkeleri sömürmek için ülkesinden ayrılan insanları diaspora olarak adlandırmak diasporanın tarihsel gerçekliğiyle örtüşmemektedir.

Diaspora olgusu, binlerce yıl önce başladığı yolculuğuna günümüzde devam etmekte, gelecekte de devam edecek gibi görünmektedir (Yaldız, 2013, s. 312). Bu yolculuk sırasında, kavramın anlamı değişmekte ve dönüşmekte, kullanımını artmakta ve kolaylaşmaktadır (Yaldız, 2013, s. 312). Olumlu-olumsuz anlamlar yüklenmiş diasporanın küreselleşme ile birlikte önemi artmıştır. Ulaşım, haberleşme gibi alanlarda meydana gelen gelişmelerin de etkisiyle, diasporaların sadece anavatanla değil; diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla da işbirliği ve dayanışma içerisinde olması, diasporaların küresel aktörler olabilmeleri için önemlidir (Yaldız, 2013, s. 304). Ancak diasporanın çoğunlukla araçsal rolden ziyade metaforik role sahip olduğu not edilmelidir (Bruneau, 2010, s. 1).

Diaspora, ev sahibi ülkeye gönüllü olarak veya zorunlu nedenlerle göç etmiş kişiler tarafından oluşturulur. Diasporalar anavatana aidiyet ve özlem hisseden örgütlü gruplardır. Bu gruplar, kendiliğinden veya anavatanda yaşanan gelişmeler çerçevesinde kendilerini konumlandırmaktadır. Diaspora, anavatana maddi, entelektüel katkıların yanı sıra sivil toplum kuruluşları şeklinde çalışarak lobicilik faaliyetlerinde bulunarak katkı sağlamaktadır. Diaspora, yalnızca anavatanla ilgili politikalar üretmemektedir. Yaşanılan ülkede yürüttükleri faaliyetlerle hem siyasette aktif olunabilmekte hem de tek taraflı politikalara karşı direnebilmektedir. Özellikle düzenlenen etkinliklerle hem anavatan yâd edilir hem de “kolektif kimlik” taze tutularak asimilasyonunun önüne geçilebilmektedir. Nitekim Avrupa’nın en aktif topluluklarından biri olarak tarif edilen Türk diasporası da hem anavatandaki yaşanan gelişmelerle ilgilenmekte hem de düzenlenen etkinliklerle “kolektif kimliğini” koruyarak asimilasyonun önüne geçmektedirler.

KAYNAKLAR

- Bates, G. Daniel (2009). 21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Brubaker, R. (2005). The ‘diaspora’ diaspora. *Ethnic and racial studies*, 28(1), 1-19.
- Bruneau, M. (2010). Diasporas, transnational spaces and communities. *Diaspora and transnationalism: Concepts, theories and methods*, 3(1), 35-50.
- Clifford, J. (1994). Diasporas. *Cultural anthropology*, 9(3), 302-338.
- Cohen, Robin. *Global diasporas: An introduction*. Routledge, 2008.
- Constantinides, S. (2015). The Greek Diaspora. *Études helléniques/Hellenic Studies*, 23(2), 15-22.
- Dedeic-Kırbaç, Amra (2012). *Diasporada Boşnak Kimliği: Türkiye ve İsveç örnekleri*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Diamanti-Karanou, P. (2015). *The relationship between homeland and diaspora: The case of Greece and the Greek-American community*. Northeastern University.
- Dufoix, S. (2013). *Diasporas: historical and conceptual analysis*. *The Encyclopedia of Global Human Migration*.
- Duralı, Teoman Şaban (2010). *Omurgasızlaştırılmış Türklük*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Faist, T. (2003). Amalgamating newcomers, national minority and diaspora: integration (s) of immigrants from Poland in Germany. In *Identity and integration: migrants in Western Europe*.
- Gustafson, P. (2004). More or less transnational: two unwritten papers. *Transnational spaces: Disciplinary perspectives*, 64-76.
- Hıdıroğlu, Kübra (2011). *Sosyolojide Diaspora İncelemeleri: Görüşler, Kavramlar ve Teoriler*. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hopyar, Z., Topal, F., & Tauscher, S. (2022). Diaspora Kavramı ve Türkiye'nin Diaspora Politikasına Yönelik Üniversite Öğrencilerinin Algısı. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 5(1), 46-65.
- Kaya, Ayhan (2011). *Türkiye’de Çerkesler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 1. Baskı.
- Reis, M. (2004). Theorizing diaspora: perspectives on “classical” and “contemporary” diaspora. *International Migration*, 42(2), 41-60.
- Safran, W. (1991). Diasporas in modern societies: Myths of homeland and return. *Diaspora: A journal of transnational studies*, 1(1), 83-99.
- Safran, W. (2005). The Jewish diaspora in a comparative and theoretical perspective. *Israel studies*, 10(1), 36-60.
- Taşdemir, Sami (2016). *İstanbul Kafkas Sivil Toplum Kuruluşlarında 2010’lu Yıllarda Kimlik İnşa Süreçleri*, Yeditepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.

The Bloomsbury Introduction to Postcolonial Writing: New Contexts, New Narratives, New Debates. (2017). Ed. Jenni Romane, Birleşik Krallık: Bloomsbury Publishing.

Tölölyan, K. (1991). The nation-state and its others: in lieu of a preface. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1(1), 3-7.

Vertovec, S. (1997). Three meanings of " diaspora," exemplified among South Asian religions. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 6(3), 277-299.

Yaldız, F. (2013). Diaspora kavramı: tarihçe, gelişme ve tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 18(18), 289-318.

Online Kaynaklar

Türk Dil Kurumu Online Sözlük, www.sozluk.gov.tr (erişim tarihi: 29.09.2022).